

crkva u svijetu

DON FRANE BULIĆ

UZ OBLJETNICU FRANE BULIĆA

Milan Ivanišević

Kad vrijeme u svom prolazu dotakne koju obljetnicu važnu jednoj sredini, potakne nas u naglašavanju vrijednosti što nam ih prošlost ostavlja, a mi ih se sjetimo proučiti ne u miru sustavnoga rada već u užurbanosti pogleda na površinu. I kao što se pogledu na daleki krajolik otkrivaju samo gromade koje nisu utonule u daljinu, tako nam za ovakvo slavljenje obljetnice ostaje tek tvrdnja da je to poticaj na buduću sustavnost i utiranje puta među naznakama, tamo gdje je sada samo staza, a obljetnica označi tek one gromade što od jednog života i rada ostaju vidljive iz daleka. — Tako su i moj govor i ovo pisanje o Frani Buliću — nastali više iz moga trajnog poštovanja spram njegovoga djela još od početaka mog konzervatorskog rada, a manje iz proučavanja Bulića — samo naznaka onog najznačajnijeg i uvod u rad drugih sudionika ovoga skupa koji s više pojedinosti raspravljaju o brojnim sastavnicama onog obilja mnogovrsnoga Bulićeva djela.

Zvijezda koja je zasjala o Bulićevu rođenju bila je arheološka zvijezda. Tlo Dalmacije na kojem je nikao bilo je arheološko još od prvih spoznaja antike u renesansi. Solimsko polje koje je gledao iz roditeljske kuće u Vranjicu bilo je od Marulićevih vremena, a posebno od prvih državnih istraživanja 1805. godine riznica skrivenoga arheološkoga blaga. Mladi Frane je postao učenikom velikoga Alexandera Conzea, kad je arheolog susreo mladog bečkog studenta na solimskim iskopinama za ljetnoga odmora prve godine studija. Arheologija ga je privlačila i eto 1871. godine posve privukla. Nije mu taj put priječio svećenički stalež ni siromašni mu rod i tek odškrinuta državna blagajna, a arheologija bijaše i tada veoma skupa. On joj je sve dao: svoje siromaštvo, ugled svećenika, mož-

da i bogate nadarbine koje bi mu bile davane da se nije bavio tom arheologijom, često tako nerazumljivom i nepotrebnom nekim suvremenikima u Crkvi. Davao joj je sve snage svoga u mladosti boležljivoga tijela koje ga je uz svakogodišnje liječene u toplicama uzdržalo u osamdeset i osam ljeta trajanja.

U obitelji vranjičkog težaka Ivana Bulića, oženjenog 1828. s Katom Grubić, bilo je osmero djece: tri sina i pet kćeri. Drugi sin Frane rođen je 4. listopada 1846. godine. Nije to bio rod posve neukih težaka: pradjed Nikola dao je (1806) sastaviti popis miraza svoje kćeri, djed Mate i sam je sastavljao seljanima spise, pa i sebi oporuku (1834), a otac Franin je bio čovjek rijetke čestitosti, strog otac koji je bdio nad djecom. Blizak vranjičkim župnicima, slao je Franu prije njegove sedme godine u nauk župniku Luki Vuškoviću. Godine 1854. daje ga u obnovljeno biskupsko sjemenište u Priko. U njemu je mali Frane ostao sve razrede osnovne škole i četiri gimnazije, koliko ih je do 1861. godine bilo, a za peti je položio posebni ispit u rujnu i pošao u splitsku klasičnu gimnaziju. Primio je kleričko ruho i boravi u biskupskom sjemeništu. Godine 1865. završi osmi razred, ali kapitularni vikar Silvestar Guina zabrani klericima polagati ispit zrelosti u gimnaziji, pa Frane pođe u Zadar na bogoslovske nauke i završi ih 1869. godine. Zaređen je 14. veljače, a prvu misu je služio u Vranjicu 30. listopada 1869.

Iako bez ispita zrelosti nije bilo moguće studirati, upiše se u prosincu na bečku klasičnu filologiju i slavistiku. Prođe školska godina, ali očekivanoga oprosta od ispita zrelosti ne dobi, pa ga pođe polagati u Zadar i položi tek u listopadu 1870. Odmah se vrati u Beč nastaviti učenje. Odlučio se 1871. za arheološki studij i završi ga 1873. Osam je godina prošlo od kada je završio splitsku gimnaziju, a 22. rujna 1873. prima u toj školi mjesto namjesnog učitelja. Dogodine je već bio položio usmeni dio ispita za pravoga učitelja, ali mu ravnatelj, osjetljiv na zadjevce i oštre odgovore Bulićeve, ne dađe dalje, pa Bulić ostavi svoju staru školu i Split i ode u dubrovačku gimnaziju 20. prosinca 1874, a do kraja te školske godine postade tamo pravim učiteljem. U krugu rodoljubnih Dubrovčana započne i njegov stručni rad. Uređuje školsku numizmatičku zbirku i piše o njoj. U ljeto 1877. putuje prvi put u Italiju. Napušta Dubrovnik i pođe u Beč liječiti dušnik. Čitavu školsku godinu je na tek osnovanom epigrafičkom odjelu Otta Hirschfelda, a klasičnu arheologiju uči u novog profesora Otta Benndorfa, i to sve završi u srpnju 1878.

Prvi školovani arheolog nema u Dalmaciji mjesto u arheološkom muzeju. U Splitu (osnovan 1820) i u Zadru (osnovan 1832) muzeje su vodili ljubitelji arheologije. Ostao je i dalje u školstvu: od 18. srpnja 1878. on je u Zadru kotarski nadzornik za pučke škole u okružju Zadar i Benkovac. U uredsko dopisivanje uvodi hrvatski, obilazi područja svog djelovanja i osniva sedam novih škola, a do tada su bile četiri. Na tim putovanjima prikuplja arheološku i drugu građu i o tom piše. Rasprave iz ranosrednjovjekovne povijesti počinje pisati u tek pohrvaćenom listu *Katolička Dalmacija*, a od 1879. počinje pisati za prvi naš arheološki časopis *Bullettino di Archeologia e Storia Dalmata*. Imenovan je 25. rujna 1880. u zadarskom okružju konzervatorom u prvom odjelu Središnjeg povjerenstva za istraživanje i čuvanje spomenika. Godine 1881. odlazi u

Rim na sveslavensko hodočašće i ostaje tamo čitav mjesec srpanj. U susretu s Josipom Jurjem Strossmayerom i Franjom Račkim jača njegova zamisao oživljavanja glagoljskog bogoslužja u Dalmaciji, pa i sam započe glagoljati (1882). Tako se upustio u zamršeno klupko dokazivanja prava glagoljanja, u pomaganje dijelu crkvenih vlasti i sukobe s protivničkim dijelom i s državom.

Doskora se, 1883, ukazala željkovana mogućnost vraćanja u Split. Javno napadan od protivnika njegova hrvatstva uspije na natječaju za ravnateljstvo splitske klasične gimnazije. U srpnju 1883. bude imenovan, a u rujnu primi školu. Njegov prethodnik u školi bio je istovremeno i ravnatelj muzeja, pa ga Bulić i u tom naslijedi (imenovan je 9. listopada 1884). Naslijedi i suuredništvo muzejskoga časopisa (od siječnja 1884). Uz muzej preuzme upravu solinskih iskopina i konzervatorstvo u prvom i drugom (od 1891. i u trećem) odjelu Središnjeg povjerenstva u splitskom okružju, a od 1913. za čitavu Dalmaciju kao ravnatelj posebnoga uređa.

U Splitu ostaje do smrti: ravnatelj gimnazije do 1896, ravnatelj muzeja i konzervatorskoga ureda do 1926, a urednik (suurednik) časopisa do 1928, ali živi i radi u muzeju do kraja. Crkvene vlasti mu nisu davale istaknute redovite službe, zadovoljavajući se onim što je bio u javnim službama. U biskupiji je bio član Vijeća pro arte sacra od 1919. i nadzornik Privatne biskupske gimnazije s pravom javnosti od 1927. godine do smrti.

Rad u splitskom arheološkom muzeju bio je i put u članstvo brojnih društava, zavoda, akademija. Kroz desetljeća od 1883. do 1935. nižu se počasti, a on ih ne samo zaslužio prima nego na njih sve do smrti odgovara svojim stvaralačkim radom. Ima mnogo zasluga u tako raznovrsnim djelatnostima da im neću umanjiti vrijednost ako nabrojim samo najznačajnije. U arheološkim i starinarskim društvima: godine 1894. osnivanje »Bihaća«, hrvatskog društva za istraživanje domaće povijesti u Splitu. U znanstvenom radu: članstvo u Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti (1887. dopisni, 1898. počasni, 1926. izvanredni pravi) i počasni doktorat filozofije na Sveučilištu u Zagrebu 1921. godine. U radu općih kulturnih društava: članstvo u Matici Hrvatskoj u Zagrebu (1910. zakladnik, 1933. počasni). Od društava i odbora u Splitu: Društvo za gradnju nove stolne crkve (1896), Odbor za proslavu obljetnice Milanskoga edikta (1913), Odbor za proslavu tisućgodišnjice hrvatskoga kraljevstva (1925) — nabrajam one važnije za život Crkve — i posebno značajan Središnji odbor za obranu glagoljice (1898). Od javnih počasti: proglašenje začasnim građaninom grada Zagreba (1926) i podizanje jedinoga do sada javnoga spomenika: 15. rujna 1935. u Zagrebu, djelo kipara Frane Kršinića. Odlikovale su ga državne vlasti (austroougarska, njemačka, jugoslavenska, francuska i čehoslovačka) i pape (Leon XIII. počasnom službom komornika u ljubičastom, Pio X. počasnom službom apostolskog prabilježnika ad instar participantium i Pio XI. spomen medaljom za djelatnu misu).

Hoteci svoj veliki javni ugled staviti u službu svog naroda i u predstavničkim tijelima da bi mogao poticati državu na djela korisna narodu, primao je i političke dužnosti. Prijateljevao je od mladih dana s Mihovilom

Pavlinovićem, a poslije s Antom Trumbićem, pa je njihovim nagovorom ulazio u politiku. Godine 1887. biran je za zastupnika vanjskih općina u Dalmatinski sabor i Carevinsko vijeće (za izborne okruge Vrgorac, Makarska i Metković). Uvidjevši koliki ga jaz dijeli od politike stranaka koje je zastupao, kratko poslije izbora davao je ostavke. Najprije se odrekao 1889. zastupništva u saboru i Carevinskom vijeću, a ostao je samo vijećnik u Splitu (od 1888) u Upraviteljstvu i (1905. do 1911) u Vijeću. Godine 1907. pobjeđuje na izborima za Carevinsko vijeće, ali se 1910. odriče u korist svoga protivnika. Pobjeđuje i na općinskim izborima u Splitu 1926. godine, ali se na prvom sastanku Vijeća, koji vodi kao najstariji vijećnik, odriče zastupništva i poziva svog zamjenika iz iste stranke, jer su mu nastojanja da to Vijeće bude potpuno u svom izabranom sastavu ostala bez uspjeha. Državna je vlast bila zabranila pristup u Vijeće desetorici zakonito izabranih vijećnika na listi Saveza Radnika i Seljaka, koje je ministarstvo proglasilo komunistima bez prava u javnom predstavljanju, službama i djelovanju, a izborni im zakon nije bio uskratio sudjelovanje na izborima na listi neke stranke. Frane Bulić je sve to prosudivao po svom poimanju prava hrvatskoga puka iz kojega je postao i nikao ovaj grad i po svojoj želji da bude mir, ljubav i sporazum (tim riječima je napisao i svoju odluku javno u dnevnim novinama sutradan poslije toga čina, a i u svom osobnom dnevniku nije drugačije opisao taj dan). Političke stranke u svojoj borbi za vlast nisu pokazale zanimanje za taj prosvjed starog arheologa, iako je svaka od njih (i ona većinska na vlasti i ona manjinska u svojoj borbi) mogla iskoristiti njegov veliki, posebno međunarodni ugled. Ostao je poslije toga posve miran od javnih političkih poslova.

Njegov stručni rad u muzeju bio je višeslojan i mnogovrsan. Ishodište svemu bio je Arheološki muzej. Želja da muzej okupi sav muzeološki, konzervatorski i izdavački rad, ne samo u Splitu i okolici grada nego i na širim prostorima Dalmacije, bila je najčešćim razlogom Bulićevih sukoba s drugim djelatnicima na istom polju. Ta su njegova nastojanja morala, silom rasta arheologije i na drugim mjestima, dolaziti u sudar s radom muzeja u Zadru, Zagrebu i u Kninu, posebno u zadnjem desetljeću stoljeća. U Dalmaciji je, osobito poslije 1913. godine, u njegovoj moći ostalo usredotočeno još samo konzervatorstvo. Sve je to opet bilo promijenjeno poslije rata, kad su već i njegove snage posustale i nova za sve radove bilo manje i pomoćnika u tim službama bivalo više.

Njegov stručni rad je neprestano bio međusobno isprepleten. Danas je teško dočarati u našim podjelama rada koliko poslova je samo jedan čovjek radio gotovo istovremeno. Pokušao sam vremenski odijeliti pojedine vrste poslova predmnijevajući da su oni u nastajanju i vođenju bili vremenski susljedni, da su narastali jedan iz drugoga, ali mi to nije uspjelo. Sve je počelo odjedamput i teklo usporedo, a u pojedinim poslovima su se pojavljivali zastoji i kad nije bilo zamaha u drugima ili su postizani uspjesi u nekoliko poslova od kojih je svakom trebalo mnogo snage. Stoga odustajem od vremenskog praćenja Bulićevog rada. Naznačit ću samo najznačajnije vrste poslova i dati svoje mišljenje o načinu i dostignućima. Sav je njegov rad i međusobno povezan. Arheološka istraživanja potaknuta su traženjem povijesnih činjenica i konzervatorskim

radom. Ona i sama potiču na povijesni rad i pisanje o povijesti i na konzervatorski rad, jer ono iskopano često treba popravljati, učvršćivati i na osnovi arheološkoga nalaza ponovno graditi u starim oblicima. Kroz taj rad neprestano se provlači težnja okupljanja muzejske građe, posebno epigrafičke, koju onda valja proučiti i o njoj pisati. To potiče izdavalački rad i poslove vođenja muzejskih zbirki i gradnju jedne muzejske građevine u kojoj će sve to biti okupljeno na jednom mjestu, a ne na dvanaest mjesta u gradu (1821—1922). Za toliko posla valja steći brojne prijatelje i pomoćnike, valja pribaviti svom radu ugled u nas i u svijetu, a za to sve valja neprestano pisati, primati i slati pisanu riječ, putovati i u svojoj kući primati putnike, govoriti o svom radu, sam raditi i nadzirati druge u radu. S današnjim navikama moglo bi se posumnjati u mogućnost tolikoga opsega poslova u jednom životnom vijeku. Arhivi i knjižnice otkrivaju da je to mogao Frane Bulić za svoga dugog vijeka, ali i upornoga i neutrudivoga rada, uvijek točan u svojim obvezama, onaj koji ne zaboravlja obećano, koji se sjeća svojih uglednih prijatelja i hita poslati im gradu koju od njega traže i nalazi vremena za priprostog znatiželjnika i satima mu tumači prošlost. On koji nesebično daje, rado i prima, marljivo bilježi i značajno i sitnicu, piše na svom i na tuđem, starim i živim jezicima. Sve je to ostalo u arhivima i knjižnicama, razdvojeno i još većim dijelom neproučeno, ali znamo da je još tu pored nas — živo svjedočanstvo neumornoga i prijegornoga rada.

Državna arheološka iskopavanja vodilo je (do 1898) Središnje povjerenstvo za istraživanje i čuvanje spomenika, pa ih je tada Bulić vodio i nadzirao kao konzervator. Poslije je arheologiju vodio Austrijski arheološki zavod, pa ih je od tada povjeravao Buliću kao ravnatelju muzeja. Za sve to vrijeme Bulić je bio voditelj solinskih iskopavanja, pa i na mjestima nalaza koja su drugi obrađivali. U Solinu je trajao arheološki rad i prije osnutka muzeja i prije Bulićevog ravnateljstva u njemu, ali je on prvi sustavno vodio radove. Pronikao je u važnost tog antičkog grada ne samo za pokrajinu Dalmaciju nego i za čitav antički svijet, nadasve za razdoblje ranoga kršćanstva. Školovan antički arheolog, potražio je znanje i iz ranokršćanske arheologije. Njen začetnik Giovanni Battista de Rossi dopisivao se s Bulićem od 1881, kad ga je upoznao u Rimu, do svoje posljednje godine 1894, kad ga je bolest spriječila doći u Split i Solin. Bulić je čitav travanj 1888. proboravio u de Rossijevoj kući na Ana Coeli i slušao njegove pouke i razgovore o arheologiji. Tako je mogao obaviti golem istraživački rad na solinskim ranokršćanskim spomenicima: Manastirine (1883—1890. neprekidno, do 1909. s prekidi-
ma), Marusinac (1890—1898), biskupsko središte (1901—1909), Kaopljuć (1908, 1913, dovršeno 1924. radom danskih istraživača). Svjetsku slavu doživio je pripremanjem (od 1892) i održavanjem prvog međunarodnog Kongresa kršćanskih arheologa u Solinu i Splitu (20—23. kolovoza 1894). Nije nikada napisao sustavno djelo o solinskom ranom kršćanstvu, ali je ono postalo njegovim arheološkim i hagiografskim istraživanjem i zaključcima toliko značajno da se bez njega ne može spoznati cjelina svjetske povijesti toga doba. Za našu povijest, posebno splitsku crkvenu povijest, to su temelji svakoga znanja i zaključivanja o tom vremenu. Bulić je istraživao i antičke spomenike Solina: groblje na zapadu, zvano *in horto Metrodori* (1901. i poslije), terme (1906), amfiteatar (1909—1914,

1917—1918), gradska utvrđenja s vratima, putovima i mostovima (u više navrata i u različitim radovima 1908—1918), teatar i mali hram (1909). Bezbrojno mnoštvo tih i drugih nalaza on nije nikada spojio u jedno djelo o Solinu, ali je u dugom nizu radova, opisa i popisa objavio građu za buduću cjelinu, a ona još ni do sada nije napisana. Osim u Solinu istraživao je ranokršćanska nalazišta u Slanom (1901), Klapavicama (1907) i Grohotama (1927—1931) i pisao o brojnim antičkim nalazima s drugih mjesta.

Arheološka načela u njegovom radu bila su primjerena vremenu. Danas im s pravom zamjeramo zanemarivanje stratigrafije i nebrigu za sitne nalaze. Valja to opravdati spoznajom da Buliću nije bilo do usavršavanja arheoloških načela, niti je zamišljao da brojne krhotine koje su otkopane i bacane s naslagama zemlje mogu oživjeti sliku prošlosti, koju je on gledao ponajviše u natpisima, a tek ponešto u oblicima i opremi građevina.

Zanimanje za spomenike ranog srednjeg vijeka pokazuje Bulić svojim radom još u Zadru (1882. o *sarkofazima splitskih nadbiskupa*). Nalazišta na gradilištu željeznice od Siverića do Tepljuha (1885, zajedno sa svojim pomoćnikom u muzeju Simonom Rutarom) i poziv Luje Maruna na iskopavanja u Biskupiji (1886) otvaraju mu široko polje arheološkoga i istraživačkog rada. Sudjeluje u osnivanju starinarskog društva u Kninu, ali već zarana iskazuje nezadovoljstvo što se sve to ne usredotoči u Splitu (1887). Godine 1888. piše prvo sustavno djelo o ranosrednjovjekovnim spomenicima do tada nađenim, a poslije mu priprema i nastavak, ali ga vraća društvu kad se razilazi s njima 1893. Taj razlaz ima posljedice u našoj arheologiji što sežu do naših dana. Čitajući onovremenu građu o radu starinarskih društava uvjeren sam da je tom činu doprinijelo nastojanje kninskoga društva da proširi svoju djelatnost na splitsko područje i Bulićeva spoznaja o nestručnosti rada svih sudionika u istraživanjima koje je vodilo kninsko društvo, pa i osnivača Luje Maruna. Bulić je nastavio arheološki i konzervatorski rad na ranosrednjovjekovnim spomenicima u društvu »Bihać« od 1894. do kraja života. Želim naznačiti nabrajanjem (samo po svom sjećanju) od Trogira na istok brojnost Bulićevih radova. Kad jednom bude sustavno proučen i okupljen taj njegov doprinos našem srednjem vijeku, zasigurno će se uvjeriti oni koji su mu zamjeravali i još uvijek mu zamjeraju zbog opsežnijeg rada na antičkim i ranokršćanskim spomenicima, da Bulićeve zasluge nisu manje i na ranosrednjovjekovnim spomenicima koji ih u vremenu slijede: Sv. Martin u Trogiru, Sv. Marta u Bijacijama, Sv. Petar u Mirima, Sv. Kuzma i Damjan u Gomilici, Gajine kod Sućurca, Rižinice, Šuplja crkva, Gradina i Otok u Solinu, Sv. Martin, Sustipan i Sutrojica u Splitu, Sv. Petar i Sv. Stjepan u Selu, Sv. Petar u Priku — sve su to Bulićevi značajni radovi — a uz njih i mnogo usputnih nalaza koje opisuje, radova, o ranosrednjovjekovnoj crkvenoj povijesti. Bulić je s manje žara nego Lujo Marun, ali s više znanja i iskustva (valja se sjetiti epigrafičkog rada na nalazu nadgrobnog natpisa kraljice Jelene) otkrivao i tumačio spomenike ranoga srednjeg vijeka. On je to radio istim načinom kako je obrađivao i spomenike starijih razdoblja. Slutio je druge putove istraživanja i drugačije zaključke o ranom srednjem

vijeku nego što su ih imali njegovi suvremenici koji su se s njim žestoko sporili. Znao je spomenike promatrati u neprestanom vremenskom trajanju i međuovisnosti, što je nedostajalo njegovim protivnicima, i to su one vrijednosti koje moramo uvažiti u prosuđivanju Bulićevoga rada i nastojati da te zasluge prodru u svijest naših suvremenika, da ga i oni ne bi smatrali zaslužnim samo za antičku baštinu.

Od godine 1880. Bulić je konzervator. Najprije u zadarskom, zatim u splitskom okružju i poslije u čitavoj Dalmaciji, a od umirovljenja 1926. počasnici je konzervator do smrti, što za njega znači djelovanje, a ne samo počast. To njegovo životno djelo vidljivo je najviše u Splitu. Započeo je odmah 1884. u odboru za stolnu crkvu (osnovanom 1873), nastavio radovima u unutrašnjosti (1880—1885) i zvoniku crkve (1890—1908), zatim u Sv. Martinu (1899), Sv. Mariji u Poljudu (1901), vratnicama Andrije Buvine (1908), Vestibulu (1912), a osobito u Povjerenstvu za Dioklecijanovu palaču (od 1903). Radove drugdje neću ni nabrajati, oni bi odveli čitatelja duž Dalmacije i obuhvatili bi mnoge vrste spomenika iz različitih vremena. Valja u tom promatranju konzervatorskog rada isticati da Bulić nije uvijek i svugdje vodio i imao pravo voditi radove, ali je uvijek isticao svoja načela. Nisu uvijek bila poštivana, pa su i danas vidljive (osobito u splitskoj prvostolnoj crkvi) krupne pogreške koje je on svojevremeno osuđivao i protivio se načelima iz kojih su nastale. Njegov konzervatorski postupak bio je tada najnaprednije načelo: očuvati gdje je to moguće cjelovitost spomenika nastalog dugim vremenskim trajanjem i sljublivanjem različitih umjetničkih značajki svakog dijela tog vremenskog trajanja. To je načelo osobito isticao u čuvanju građevina i građevnih sklopova, jer se tom vrstom najviše i bavio. Ostale vrste umjetničkih djela mogao je čuvati najčešće od krađa, prodaja u tuđinu i potpunoga uništenja (lijevanje kovina u vrijeme rata), jer restauratora nije bilo u Dalmaciji. Dobro je podsjetiti se da njegova načela o suživotu i suvrijednosti različitih stilova u jednoj cjelini vrijede i danas, iako su postupci složeniji i mogućnosti veće, namjene mnogovrsnije i radovi znanstvenije obrađivani.

Bulić je Splitu posvetio mnogo svoga znanja i snage. Nikad nije posustao prateći sve što se u gradu zbiva, ponajviše ono što bi štetilo spomenicima njegove prošlosti. On sam je u svom vremenu takvim radom postao suvremenici znak te brige i borbe za neprolazne vrijednosti, protiv sila koje razaraju, protiv mišljenja koja zabacuju prošlo i cijene samo novo. Mnogo je učinio jer je izgledalo da je posvuda i kad nije bio, da je budan i kad drugi nisu, i takvog su ga prihvaćali, slušali ga, dolazili mu po savjete, radili po njegovim uputama. Dakako da su ga i zaobilazili, rušili mu iza leđa, ali se uvijek poslije toga čuo njegov glas, prijekor istinoljubiv, ali i oštar. Nije zahvalno nagađati, ali nije dobro ni prešutjeti vjerojatnost da bi više bilo zauvijek uništenoga bez takvoga konzervatora kakav je bio Frane Bulić, iako je i iz njegovoga vremena kao i iz našega ostalo mnogo srušenoga i trajno promijenjenoga. Za svjedočanstvo njegova rada o Splitu neka budu spomenute samo dvije knjige: vodič (1894), koji po pristupu pisanju i sastavljanju takvoga djela nije još nadmašen, i knjiga o Dioklecijanovoj palači (1927), kakva poslije nije napisana, iako su istraživanja do sada otkrila neusporedivo

više novoga nego je tada bilo staroga. Obje knjige nije pisao sam, ali su njegovi dijelovi u njima značajniji, a i činjenica podjele posla s onima koji su znali o ponečem više od njega, znači odraz one nesebičnosti kojom je uvijek i svakome pružao svoje znanje na korist.

U svom Arheološkom muzeju, koji je bio njegov dom, u kojem je duže radio sam nego uz stručne pomoćnike, postigao je tri muzeološka cilja: okupiti muzejsku građu toliko brižljivo da promakne u druge muzeje što je moguće manje, sastaviti dobre popise u kojima će sve biti sustavno popisano, sagraditi jedan prostor za svu (do tada razmještenu) građu dovoljno prostoran da se u njemu udobno radi i izlaže građa posjetiteljima. Tom ostvarenju žrtvovao je mnogo dana i godina rada, ali ga je doveo do ispunjenja, pa se danas uspoređujući to i ono što su radili neposredno poslije njega, može zapaziti sva veličina njegova djela. To je očito i u njegovu izdavačkom radu: muzejski časopis *Bullettino di Archeologia e Storia Dalmata* uređivao je i izdavao od 1884. do 1913. u redovitim godišnjacima, njih trideset; od 1914. do 1928. mogao je izdati samo u neredovitom slijedu (ali redovitoga brojenja) deset knjiga časopisa. Poslije Bulića poremećen je redoslijed brojenja i izdan časopis (do 1950) u samo tri knjige. Drugi, manje opsežan i značajan dio svoga izdavaštva vodio je u društvu »Bihać« do kraja života.

Frane Bulić je neobično mnogo pisao: o arheološkom, konzervatorskom, muzeološkom i povijesnom (u najširim granicama pojma). Pisao je dnevničke radove, osobni dnevnik, zapanjujuće mnoštvo osobnih i uredskih pisama, izvještaje o premnogim zbivanjima i radovima. Mnogo je čitao i o svemu pročitano ostavljao svoje zabilješke, zapažanja, često suprotna mišljenja s obrazloženjima i uputama na svoje radove. Jednakom brižljivošću čitao je, skupljao knjige i časopise kao i dnevne novine i povremena izdanja. Proučavao je i okupljao u muzeju stara tiskana izdanja, rukopise, arhivske spise, arhive obitelji i pojedinaca, stare crteže, nacрте i zemljovide, slike, kipove, namještaj iz vremena mlađih od ranoga srednjega vijeka kojim je završavao njegov arheološki rad. Mnoštvo njegovih radova još nije bibliografski popisano, nije donesena suvremena ocjena o mnogima, pa još ne znamo što je preživjelo. Njegova pisma izdana su tek ponegdje, a sustavno samo dopisivanje s Hippolyteom Delehayecom (Ivan Ostojić, 1984). Ne znamo još kakav je ostao njegov ugled u svijetu danas: nekada čuven i poštovan, po jednom primjeru (*Lexikon für Theologie und Kirche*, 1957—1967) čini se da su zaboravljene i njegova osoba i djelo. Koliko smo u tom krivi mi koji o sebi ne širimo glas u svijetu. Koliko je uzroka u njegovom djelu, jer mu je sve osim knjige vodiča i o Dioklecijanovoj palači ostalo u časopisima i povremenim izdanjima zbornika, programa i izvještaja.

Bodra duha, vjerujući svojim snagama, žaleći što je dobio samo naslov počasnoga ravnatelja i konzervatora, državno odlikovanje, počasti za osamdesetu obljetnicu, on je želio i dalje raditi u muzeju. Želja njegovog nasljednika, koji je bio u muzeju od 1920, da posve upravlja u svemu, bila je jača, a i utjecaj u novoj vlasti. Buliću je ostalo samo društvo »Bihać« i obzirniji (nego je bio muzealni ravnatelj) konzervator. Ostao je u muzeju u svom stanu s kapelicom, među knjigama koje je desetljećima okupljao i volio, među arheološkim nalazima koje je otimao zemlji

i ljudima, i radio je do kraja. U svom posljednjem proljeću napisao je u oporuci: »Nastojao sam vršiti u životu pomoću Božjom svoje dužnosti prema Crkvi, prema mojemu staležu, prema mojemu hrvatskomu narodu i prema znanosti, koju sam idealno prigrlio.«

Nadnesen nad svojom prošlošću pred sarkofagom koji je bio sebi podigao kraj groblja mučenika u Manastirinama, radeći neprestano do zadnjega časa, znao je da mu se život gasi. To je bilo u Zagrebu 29. srpnja 1934. Još samo sprovodne počasti i zanos suvremenika nad njegovim životom i radom, a onda odlazak u povijest arheologije, konzervatorstva, muzeologije, u povijest povijesnih znanosti.

Tamo više nema stečenih naslova zvanja i staleža, tako neka mi dobrohotni čitatelj oprostí da Frani Buliću ne dopisujem onaj njemu tako dragi naslov, kojim je sebe često i sam zvao, don Frane.